

1402 i ja «facerent dirui omnes ampitz et *barbacanes*» en un de 1277; també l'usava Muntaner (*Misc. Fabra*, p. 172; continua després ben usual i general (*Sermons* de St. Vicent Ferrer, I, 247.31), encara avui el trobem supervivent com a nom de velles fortificacions en les nostres ciutats (a Alcoi, p. ex., l'indret dit *Els Murs* o *Les Barbacanes* dins el nucli urbà).

També té amplia difusió en les llengües veïnes. En terra occitana el trobem ja documentat en baix llatí a Marsella el 1163 (Du C.) i en el trobador Raimbaut de Vaqueiras (Scheludko, *ZRPb.* XLVII, 424); particularment entre els gascons, a Bordeus el 1262 (Luchaire, *Recueil*, Gloss.), i a la vila bigordana d'Andrest, segons un doc. de 1340, observem que tindria precisament l'acc. poliorcètica definida a dalt, car els «poblans en la *barbacana*» [= extramurs de la ciutadella però encara defensats per una muralla] ens diuen que són veïns que llavors anaren a poblar dins el «barri» o 'recinte fortificat del castell'.¹ A castellà ja es registra a primers del S. XIV en Don Juan Manuel, i abans en un doc. murcià de 1272 (*RHis.* LVIII, 356). En la vella literatura gallega tenim *barva-cãa* per a una obra de fortificació, des de les *Cantigas* d'Alfons X (165.45, cf. *RForsch.*, 1962, 37) i *barvas caas*, plural, en la *Crònica Troiana* del S. XIV (II, 259). A Itàlia *barbacanes*, a Pisa ja el 1156; amb curiós plural en *-es*, que per tant sembla manllevat del català i après de nosaltres quan els pisans lluitaren a Mallorca, una trentena d'anys abans, en els nostres rengles (cf. supra el *Liber Maiolichinus*).

Vulgarment, en temps més recents, en decaure la importància de les fortificacions amurallades, el sentit més conegut s'ha desplaçat més i més cap al de 'gran ràfec o volada d'una teulada prominent', que és el que ja veiem el 1575 en el *ThPu.* d'Onofre Pou («la exida de la teulada o *barbacana*: subgrunda», p. 333). Ara bé, és revelador de la fermesa i indigenisme del mot, molt més gran té el mot entre nosaltres que no pas a Castella, el fet que allí a penes es troba aquest ni cap ús translàtic modern, car tampoc no se n'hi troba un altre de més aferrat al terreny, pel qual a les nostres muntanyes ha passat a designar un sortint de penya, una cornisa rocosa que cobreix una concavitat, i al mateix temps s'ha traslladat a denominar aquesta concavitat mateixa.

Vaig anotar l'ús de *barbacana* com a equivalent de 'balma' en les enquestes de l'*Onomasticon Cataloniæ* en molts indrets muntanyencs d'una àrea amplíssima: a Flaça de Conflent, a Cadaqués (Cap de Creus), a diversos termes llevantins de Mallorca (Colònia de Sant Pere i Pollença) i pel Sud fins a les muntanyes interiors de la Marina d'Alacant (Alcalà de la Jovada), per Ponent a Arcavell i fins a la punta Nordoest de Ribagorça. Hi ha diverses variants semàntiques de detall i variacions secundàries en la forma del mot, si bé predomina la noció de 'cova poc fonda'.²

L'etimologia exacta no va ser indicada fins al meu DCEC I, 396-7.³ És veritat que Dozy (*Gloss.*, s. v.), Eguilaz i *AlcM* en els seus articles dedicats a *alba-*

cara forniren ja les dades bàsiques. En el castellà del S. XV (Dozy) i en la *Crònica* de Jaume I es troben el cat. *albacar*⁴ i el cast. *albacara*, formes abreujades de la indicada expressió àrbiga, i ja amb el sentit de 'barbacana'; i en el portuguès Damião de Goes († 1574) figura *porta de albacar*, amb traducció romànica de la primera part d'aquella denominació, l'àrab *bâb* 'porta'; la *Crònica castellana* de Joan II precisava també que l'*albacara* es trobava «do estava la puerta». Per a l'ús del recinte protegit per la barbacana com a estable de vaques, veg. el cap. 202 de la *Crònica* del Conquistador en l'*AlcM*; i la documentació citada per Dozy i Eguilaz descriu el conjunt d'aqueixa estructura.

L'àr. *bâqar* era un col·lectiu amb el sentit de 'bous i vaques' (cf. *Sierra de Bares* entre Almeria i Granada), i *bâqara* és el corresponent nom d'unitat per al cap de bestiar vacum, però hi hagué confusions entre els dos significats en l'àrab vulgar d'Espanya; en realitat es tracta d'un sistema gramatical d'oposició entre col·lectiu i nom d'unitat, antic en semític, però que en els parlats magrebins no sempre funcionava sense intrusions mútues. Pel que fa a l'accent, ens consta per *PAlc.* (ed. Lagarde, 415.24) que s'havia traslladat vulgarment a la segona *a* («*baçâra*»). En fi, l'estudi de la toponímia ens ensenya que *bâb* davant del seu règim es reduïa sovint, per una haplogogia, a una sola *b*. Així en el nom de la Porta *Bisagra* de Toledo, provinent de *Bâb es-Sâbra* 'porta de *La Sagra*', Porta i Arco de *Belcouce* a Coïmbra, de *Bâb el-qâys* (> *B el-qâys*) 'porta de l'arc';⁵ *Bebalbelet* traduït per «porta civitatís» («ciudad *beléd*» en *PAlc.*) en el Repartiment de Mallorca, p. 63, però *porta de Belbelet*, p. 121, i *porta de Marbeleth*, p. 124. De manera que *barbacana* prové d'una forma vulgar *b al-baqâra*.⁶

A l'alteració fonètica que separa aqueixes dues formes pogueren contribuir diversos factors inductius (influència de derivats de *barba*, dissimilació després que *-ara* s'hagués canviat en *-ala* com sol esdevenir-se en tants arabismes), però el mòbil principal degué estar en l'àrab *al-barrâna* 'exterior' > *albarrana* o *torre albarrana* 'torre situada fora de les muralles',⁷ i que justament solia estar rodejada per una barbacana, com ens ho mostra la *Crònica* de Jaume I en el cap. 309 (veg. *AlcM*, s. v. *albarrana*); és clar que també era natural una etimologia popular que comparés la barbacana, erigida de merlets i barrots, amb la barba hirsuta d'un vell (cf. *barbas caans* pròpiament 'barbes blanques' en els dos textos gallescs ja esmentats i en un doc. portuguès del S. XIV adduït per Viterbo) o d'un gos (*barbacanis* en el doc. italià més antic).⁸

Hom havia volgut derivar *barbacana* d'una expressió híbrida àrabo-persa *barbab-bâne* 'desaiguador de la casa' o del persa *bâlabana* 'espitllera', però bé cal reconèixer que aquestes bases no s'adapten gaire a la forma i molt menys al significat de la que ens convé, i vegeu la refutació que en féu Bloch, s. v. *barbacane* (cf. Sainéan, *ZRPb.* xxx, 556, i *Sources Indig. Et. Fr.* I, 168-9, II 422; Baist, *ZRPb.* v, 244). Mentre no hi hagi una monografia detallada, que acabi de precisar-